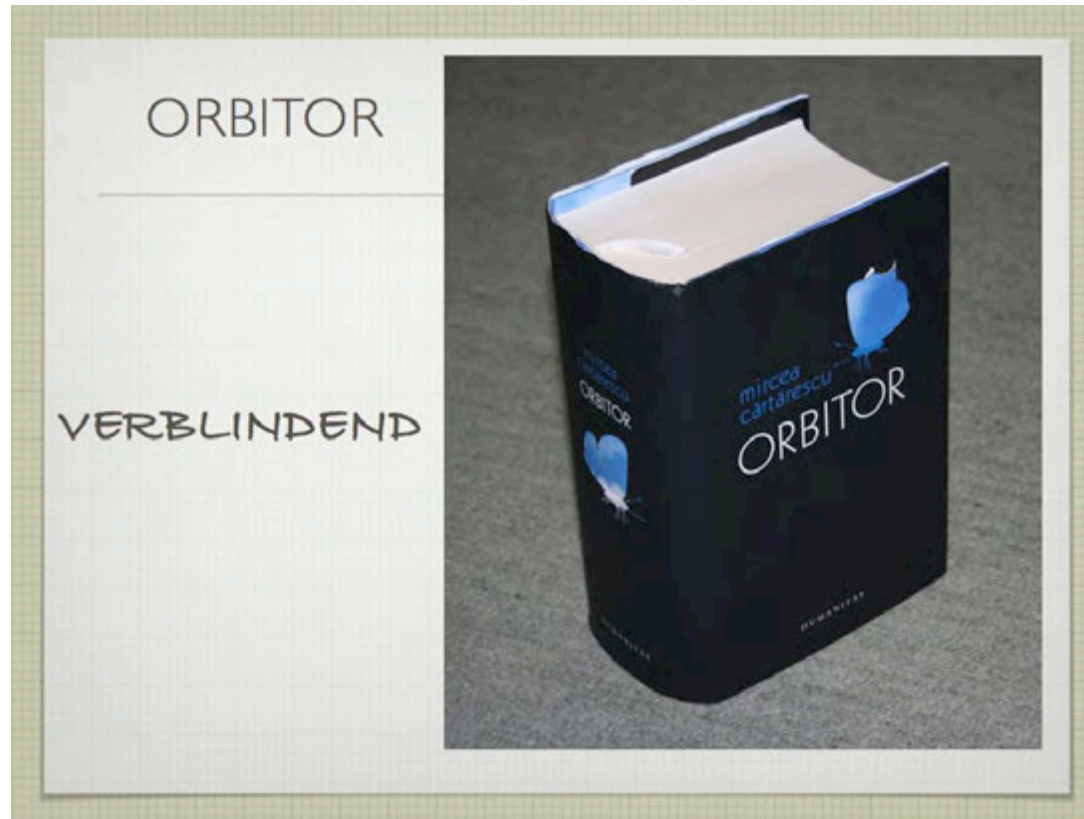

MIRCEA CĂRTĂRESCU

DE TROFEE

JAN WILLEM BOS

De trofee van Mircea Cărtărescu (1956, Boekarest) is eigenlijk het tweede deel van een trilogie die in totaal 1480 pagina's beslaat. Oorspronkelijk zijn de drie delen apart verschenen, met tussenpozen van een aantal jaar, maar er bestaat ook een nogal onhandelbare editie (hier afgebeeld) met de drie delen in één band. De roman, geschreven in de jaren negentig, is en wordt in veel landen vertaald. De Zweedse vertaling van de volledige trilogie was als eerste af, gevolgd door integrale vertalingen in het Frans, Noors en Bulgaars. In Duitsland zijn inmiddels twee delen verschenen. In Nederland zal het derde deel in het voorjaar van 2014 worden uitgebracht door De Bezige Bij.

Toen Mircea Cărtărescu tijdens een interview werd gevraagd waarom hij zo'n enorme pil had geschreven, zei hij: 'Contrary to popular belief, size does matter...'

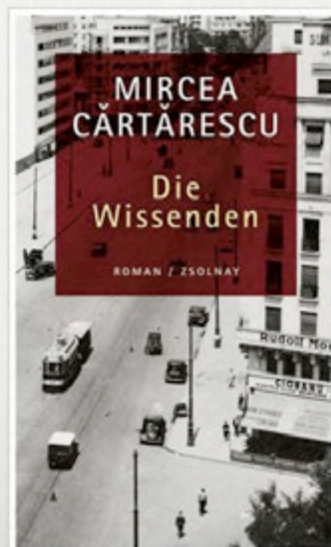

De drie afzonderlijke delen van *Orbitor* zijn in het Roemeens uitgebracht als *Aripa stângă*, *Corpul* en *Aripa dreaptă* - Linkervleugel, Lijfje of Lichaam, Rechtervleugel.

De titel kan naar verschillende dingen verwijzen: de vleugels en het lichaam van een engel (zoals op deze omslagen), de vleugels en het lijfje van een vlinder (klassiek symbool van de eeuwigheid) of de vleugels en het schip van een kathedraal. Niet voor niets noemt de schrijver zijn boek ergens in de tekst 'een kathedraal van woorden'.

De titel *Orbitor* betekent 'Verblindend'. In Zweden en Noorwegen heeft men in de vertaling de oorspronkelijke titel gehandhaafd.

DIE WISSENDEN

Van Mircea Cărtărescu was al eerder in het Nederlands de roman *Travestie* verschenen (Meulenhoff, 1996), maar de Nederlandse uitgevers die ik benaderde voor *Orbitor* schrokken terug voor de omvang van het boek. Totdat in Duitsland de Duitse vertaling van het eerste deel verscheen als *Die Wissenden*. Dit was vertaald door mijn vriend en collega Gerhard Csejka, die de grootste Duitse vertaalprijs kreeg toegekend voor zijn prestatie. Ook de reacties van de literaire kritiek en van het lezerspubliek in de Duitstalige wereld waren unaniem positief. Het gevolg hiervan was dat er plotseling vier Nederlandse uitgeverijen serieuze belangstelling toonden om de trilogie in het Nederlands te publiceren. De auteur heeft toen zelf gekozen voor De Bezige Bij.

In 2010 verscheen het eerste deel als *De Wetenden*. De titel is natuurlijk geïnspireerd op de titel van de Duitse vertaling van het eerste deel. *De Wetenden* wordt geschreven met het hoofdletter, want de titel verwijst naar een sekte waar u en ik ook deel van uitmaken, al hebben we Cărtărescu nodig om dat te beseffen. Ook dit eerste deel van *Orbitor* stond in Nederland op de longlist voor de Europese Literatuurprijs. De uitgeverij wilde het tweede deel, wederom in navolging van de Duitse titel, *Het lichaam* noemen. Dat lag echter een beetje moeilijk, omdat we dan de dubbelzinnigheid lichaam/lijfe - engel/vlinder zouden kwijtraken. Ik heb toen een aantal andere mogelijke titels voorgesteld aan de redactie, waarna de keuze is gevallen op *De trofee*.

Een aardig weetje is dat het eerste deel van de trilogie voor een groot deel is geschreven in de Amsterdamse Watergraafsmeer, waar de auteur in de vroege jaren negentig woonde toen hij gastdocent was aan de Universiteit van Amsterdam. Nederland, en met name Amsterdam, speelt een belangrijke rol in deel twee en komt ook nog terug in deel drie.

'Mij interesseert mijn eigen hersenpan'

Dat hij eigenlijk alleen belangstelling heeft voor zijn eigen brein, bekende Cărtărescu in een interview met Olaf Tempelman in *De Volkskrant*. De trilogie *Orbitor* kan gelezen worden als - onder andere - een analyse van de bronnen van de inspiratie. Een jongeling - die geheel niet toevallig Mircea heet - legt zijn voeten op de radiator in zijn kamer op de vijfde verdieping van de flat waar hij en zijn ouders wonen (foto links), hij kijkt door het drieluik van zijn panoramische venster uit over de stad (en over de broodfabriek op de rechterfoto) en laat zijn verbeelding de vrije loop. Ergens in het boek zegt hij: Ik open mijn ogen en begin te dromen...

Zijn inspiratie put hij uit het leven van zijn ouders en voorouders, reëel of ingebeeld, uit zijn eigen jeugervaringen op school en rondom zijn huis, uit de boeken die hij heeft gelezen, zijn dromen, zijn angsten, zijn frustraties. Tegelijkertijd zoekt hij ook naar de fysieke bronnen van de inspiratie en dus dringt hij door tot diep in zijn hersenen, zijn zenuwen, zijn bloed en zijn cellen.

Wat hij probeert te omvatten, is alles wat hem heeft gemaakt tot wat hij is.

Een van de voorouders van moederskant die Mircea inspireren is brandweerkapitein Badislav, die een nachtmerrieachtig avontuur beleeft in de laatste jaren van de negentiende eeuw en op gruwelijke wijze aan zijn einde komt door toedoen van de secte der Skoptsen, navolgers van de Chlysten. Skoptsen waren oudgelovige Russen die naar de Roemeense landen waren uitgeweken omdat ze in Rusland werden vervolgd. Hun naam betekent 'gesnedenen', want zij hadden de gewoonte zichzelf te ontmannen wanneer ze vonden dat ze genoeg kinderen op de wereld hadden gezet. Dit gebruik stoelt op een interpretatie van het evangelie van Mattheus, die heeft gezegd: Wanneer uw rechterhand u hindert, snijdt hem dan af. Omdat hun geslachtsdelen hen hinderden, want verleidden tot zonde, hakten ze die af. Om kinderen te maken voorafgaande aan hun zelfcastratie, hielden ze rituele orgien die arken werden genoemd.

Om dit vertaaltechnisch te kunnen oplossen heb ik alle mogelijke hulpbronnen moeten aanboren: Van Dale, de DEX (Roemeens Verklarend Woordenboek), Google.nl/Google.ro, Wikipedia in alle mogelijke talen, de Bijbel. Uit valse bescheidenheid noem ik niet het Roemeens-Nederlands woordenboek, dat ik heb geschreven tijdens het vertalen van *Orbitor*, omdat ik niet langer zonder kon. Zonder internet zou ik veel meer tijd nodig hebben gehad voor de vertaling - en zeer frequent bibliotheekbezoek.

In feite werd [kapitein] Badislav [het] ook niet zozeer gewaar met zijn ogen, als wel met de drie groeven in zijn slaapbeen, in het verlengde van zijn binnenoer. Hij had het gevoel dat hij ... door de gulden lymfe van deze grachten zwom, door de Herengracht van een plotselinge ruk met het hoofd, door de Prinsengracht van circusbuitelingen en door de **Keizersgracht** van het gewichtloze zweven, in miniatuur-Amsterdams, met in het olijfgroene water van de grachten weerspiegelde **Vlaamse** gebouwen, met stalen bruggen die zich spannen boven optochten van zwanen, met serieuze burgers die hun ronde gouden uurwerken raadplegen onder de uiers van sombere wolken, dit allemaal in het bot van zijn schedel geëitst, aan weerszijden, als twee inwendige oorbellen die gevoelig zijn voor de cirkelbewegingen van de geest. Maar de door de groeven fantomatisch waargenomen krommingen voegden zich samen, net als de wielen in het visioen van Ezechiël, totdat het de kapitein duidelijk werd dat hij zich bewoog door een reusachtige spiraal waarvan de segmenten in diameter asymptotisch kleiner werden, doch in kromming en spanning tot het oneindige toenamen. De gesneden Moskovieten, in hun gewaden van purper, azuur en saffraan, met hun Kirlian-aureolen, waren nu dun en lang en reikten tot aan de apex van het gewelf, als levende zuilenrijen met bruinogige kapitelen.

In de zinnen hierboven komen alle zoekproblemen samen.

Twee woorden zijn vet gedrukt. Keizersgracht heb ik op eigen gezag verbeterd waar het origineel Kaisersgracht had. De Vlaamse gebouwen heb ik laten staan. Het is een hardnekkig misverstand in Roemenië dat er in Nederland 'limba flamandă' - Vlaams - wordt gesproken. Dus waarom dan ook geen Vlaamse huizen in Amsterdam? Uiteraard vielen de correctoren van De Bezige Bij erover, maar op mijn aandringen is het blijven staan. Naderhand zei de auteur tegen mij: Ach, je had het ook gewoon kunnen veranderen...

Hoogstens was er zo'n oud *kutwif*[†] dat hem vanuit haar mondhoeken een 'Godverdomme,[†] Cees, wat ben je toch een oude smeerlap!' toevoegde, waarop de gehandicapte al even terloops reageerde met: '*Krijg de tering!*'

† = Nederlands in het origineel

Een bijzonder probleem vormde het (niet altijd vlekkeloze) Nederlands dat de auteur in de tekst gebruikte - zonder voetnoten om het voor de Roemeense lezers te verhelderen. Waar nodig heb ik het gecorrigeerd en vervolgens cursief gezet met een †, die verwees naar een opmerking dat dit aangaf dat de tekst in het origineel Nederlands was.

Voetnoten waren uit den boze, dus heb ik woorden die verklaard moesten worden gemarkeerd met een asterisk en uitgelegd achter in het boek.

Er was eens een kleermaker die een baan zocht. Hij was eerst naar een groentewinkel gegaan waar ze pruimen verkochten. Heb jij verstand van pruimen? wilde de groenteboer weten. Ik lust heel graag pruimen, zei de kleermaker. Maar hij kreeg de baan niet. Toen ging hij naar een winkel waar ze pijpen verkochten. Heb jij verstand van pijpen? vroeg de eigenaar. Wat ik niet weet van pijpen, kan ik leren, zei de kleermaker, maar hij kreeg de baan niet. Toen zag hij dat een winkel genaamd De Scheur een vacature had. 'Hij kon van geluk wel kraaien, / want hij had het goed geraaien. / Hij hoefde niet te leren over pijpen / of in pruimpjes te knijpen / Hij kon de hele dag scheuren naaien...'

In het boek zijn er veel scènes waarin de jonge Mircea rondom het flatgebouw speelt met andere kinderen. De oudere kinderen vertellen voortdurend (vieze) moppen, verzinnen of vertellen (meestal schunnige) rijmpjes, delen tongenbrekers met elkaar en dissen flauwe verhaaltjes op. Sommige daarvan waren een aaneenschakeling van woordspelingen en daarom volslagen onvertaalbaar. De enige oplossing was om een grote afstand te nemen tot de tekst en zelf iets te verzinnen. In het geval hierboven staat er in het Roemeens iets volkomen anders. Ik denk niet dat ik me ooit in een vertaling zoveel vrijheden heb gepermitteerd, maar ik had geen keuze.

De Franse vertaler van deel twee van *Orbitor*, die op hoge leeftijd was en ernstig ziek, kon deze vertaling niet meer bolwerken en heeft gewoon vijftig bladzijden overgeslagen...

Een andere uitdaging vormden de rebussen die in het boek staan.

Hier staat vier plaatjes: een bad, een muur, een hek en een fez...

In het Roemeens: Baia - Zid - Poartă - Fez.

Maar dat kun je ook anders lezen: Bayazid draagt een fez.

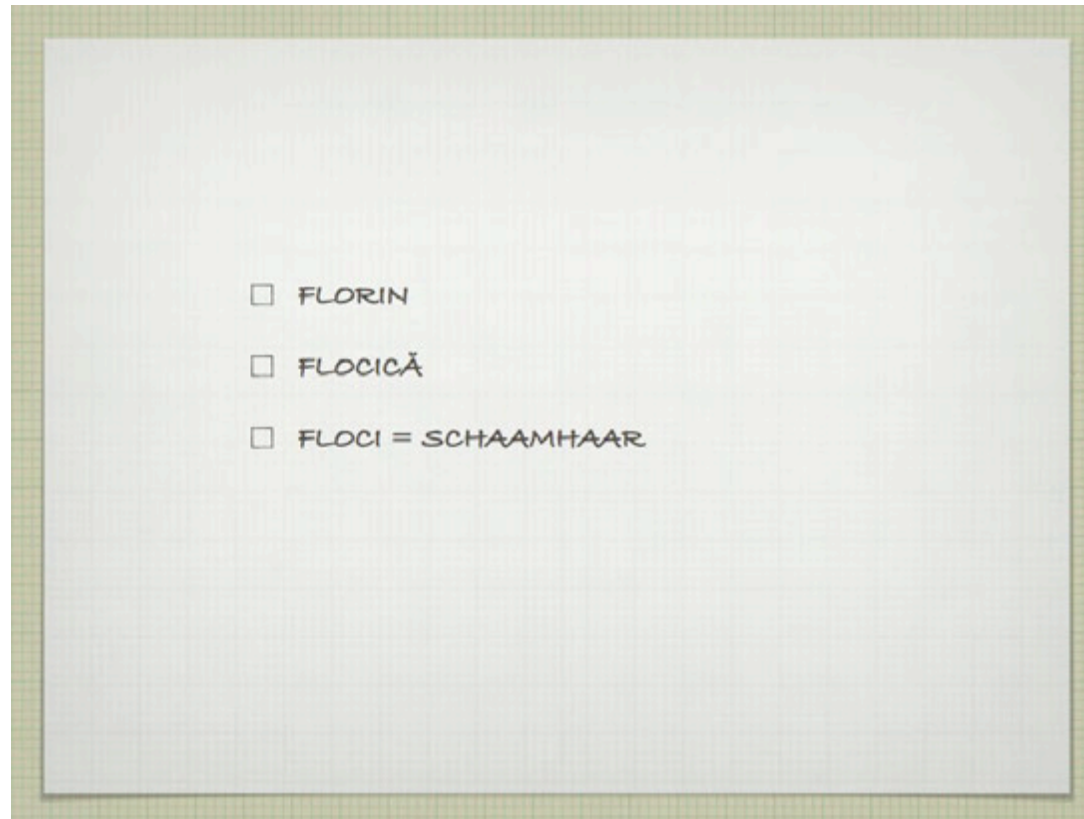
Dit is natuurlijk onvertaalbaar. Het probleem was dat ik in de vertaling sultan Bayazid nodig had, die in Nederland minder bekend is, maar in de Roemeense geschiedenisboeken wel voorkomt.

Dus heb ik ervan gemaakt: Bayazid + een auto + de maan...

BAYAZID WAS EEN...
OTTOMAAN

Hij is redelijk flauw, maar het kan net.

Soms vergen de flauwste dingen radicale oplossingen. Een van de buurjongens van Mircea heet Florin, maar wordt door de jongens Flocică genoemd. Mircea krijgt op zijn kop van zijn moeder als hij die naam gebruikt, want dit is een duidelijke woordspeling met *floci*, wat een slang-woord voor schaamhaar is.

Mircea begrijpt echter niet waarom hij zijn buurjongen geen Flocică mag noemen, want hij kent het woord 'floci' niet. Ik moest dus een schunnige woordspeling hebben die voor een volwassenen dadelijk duidelijk is, maar die een negenjarige jongen niet snapt.

Mircea begreep niet goed waarom [grote mensen] zich zo ergerden aan bepaalde woorden. Zelfs aan sommige die hem heel normaal in de oren klonken. Alle kinderen noemden Betina uit portiek 3 Beffina. Waarom had zijn moeder hem voorgehouden dat hij dat niet meer mocht zeggen, omdat het niet netjes was? ... 'Waarom mag ik haar geen Beffina noemen, mama?' had hij gevraagd, maar dat had zijn moeder alleen maar nog bozer gemaakt: 'Omdat ik het zeg, nou goed?'

Na een dag lang geprobeerd te hebben een woordspeling te verzinnen met Florin en schaamhaar dat in het Nederlands iets vergelijkbaars zou opleveren, heb ik het over een andere boeg gegooid en heb ik Betina geïntroduceerd, die door de kinderen Beffina wordt genoemd. Het is op zich geen onaardige oplossing, maar een meisje genaamd Betina komt in het hele boek niet voor. Behalve dan in de Nederlandse vertaling.

NOSTALGIA

Vertalen is een moeilijk vak en het kan in een vertaling helemaal misgaan. In maart 2013 werd in Boekarest stilgestaan bij het feit dat de verhalenbundel *Nostalgia* van Mircea Cărtărescu twintig jaar geleden was verschenen. Het boek is inmiddels in 14 talen vertaald en er zijn in Roemenië 40.000 exemplaren van verkocht.

Al voor de revolutie van 1989 was er een gecensureerde editie verschenen die *Visul*, De droom, heette. De titel *Nostalgia* werd door de communistische autoriteiten afgekeurd omdat deze te veel naar Tarkovski klonk.

Deze editie werd in het Frans vertaald door iemand die de Roemeense taal duidelijk niet voldoende machtig was. Over de gigantische vertaalblunders in deze vertaling is veel geschreven. Een tweetal voorbeelden.

NOSTALGIA

“JAPONEZĂ RUMENĂ”

JAPONEZĂ = JAPANSE VROUW

RUMEN = 1. ROOD, BLOZEND 2. BRUINGEBAKKEN

In een van de verhalen is er sprake van dat een jongetje in de klas onder zijn bank een ‘japoneză rumenă’ eet. Een ‘japoneză’ is een Japanse vrouw, dacht de vertaler, ‘rumen’ betekent in de eerste plaats rood. Het betekent ook bruinegebakken, krokant, maar dat past helemaal niet. Een rode Japanse, dat moet dus wel een Japanse met communistische sympathieën zijn.

NOSTALGIA

“JAPONEZĂ RUMENĂ”

JAPONEZĂ = JAPANSE VROUW

RUMEN = 1. ROOD, BLOZEND 2. BRUINGEBAKKEN

‘Il mangeait une Japonaise socialiste’

Zo werd de vertaling: ‘Il mangeait une Japonaise socialiste’ - Hij at een Japanse socialiste.

NOSTALGIA

“JAPONEZĂ RUMENĂ”

JAPONEZĂ = JAPANSE VROUW

RUMEN = 1. ROOD, BLOZEND 2. BRUINGEBAKKEN

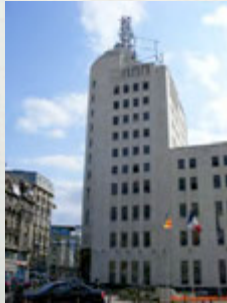
Japoneză kan echter ook een soort broodje zijn. Dus in plaats van dat het personage een socialistische Japanse at, was de werkelijkheid veel minder surrealistisch: hij at een knapperig broodje.

NOSTALGIA

“FIARELE DE PE PALATUL TELEFOANELOR”

FIARE < FIER= IJZER

FIARE < FIARĂ= WILD DIER

woensdag 22 mei 13

Een andere opmerkelijke blunder had te maken met een foutieve interpretatie van het woord ‘fiare’. Dit is het meervoud van ‘fier’, dat ‘ijzer’ betekent. De auteur verwees naar het ijzer op het Telefoonpaleis (overigens in de jaren dertig het hoogste gebouw van Boekarest), waarmee hij doelde op de antennes op het dak.

De vertaalster meende echter dat ‘fiare’ het meervoud was van ‘fiară’ - wild dier. De lezer van de Franse vertaling van *De droom* kreeg dus de indruk dat er wilde dieren over de façade van het Telefoonpaleis kropen.

Ondanks een hele serie vertaalfouten, die een soms erg vreemde tekst opleverden, werd het boek genomineerd voor een belangrijke literaire prijs!